

«Шары-буга кожун алган, Тракторга канчап дегээр» деп, сургалып тыва чогаалчы Степан Саргы-оолдун чоңун ортузунга шагда-ла тарай берген «Чамыда» деп, мэрмын үстүндө оодурутарын...

«Автомобиль, машинамы Айт-шарга канчап дегээр» деп оодурулар-биле солугтар болза, пародия хевирлиг апаар болгаш амгы бо уеде иччадында кыян тулук тургустуну ул турар арат, тарачын ажил-агыйларын ажит-ажинге койчут тааржыр хевир-лег.

Ийе, харын, Чер-черлерде организастынын тургустуну лаан арат ажил-агыйларын бурунгаар жеткүдөсүнөгө шактык уураштырар соруга-биле бо кыска үтүлдү бижирей-дир мен. Керээ-хемчээп-биле бот-башкарып, тускайлап ажил-даар арат ажил-агыйларын чор бургууде тургустуну, олардын ажил-ижини маңдып, жактып, бут кырынга туруп, көдүп, бижып базазы тур-густуну турары өөрчүтүп бойбай канчаар.

Хууда бодал

«Беларусь» трактор-биле канында даа ажилды кылдып болур. Тараа шөлдөрүн чарар, илжитээр, янып-буру чыктерин өөрчүтөр. Сигения кезип, болуп, сарааттаг-да болгай. Ол тракторга чүгле аңдазын, илжир, дырбаш, сизен, саян сарааттаар херекселди, чүк чүдүр тергени салды алдыр, ола-дыр, Ажым-биле чүгү-лаага, машинага көөрдө, бо тракторун ажит койчут. Оон ийаи араттар күзүн тараа биж бергенде, колхоз, совхоз-тардан комбайн дилеп палдын барды-ла турарлар. Шаандакы бистин тараачы ала-өг-бөдөрүн өсө шыккан, тараа ажаарда, бастыраг-да айт, шары күжүн чүгле ажиллап болбазы. Тараачы кол-биле-даа кескештин, айт-шары-биле шаңгарга бастырып алдырып көнүсүткөн чон-дур бис.

«Бо-дае эрги шагын амы-дыралыче эргиле кирерин болаа чорууру коолургаан эш-тир. Ындыг белек, шаандакы шыккан тараа тарып, ажаар айт-шары каймып тыптыр чү-вөл?» деп, чамдык эш-өөрлер болаар чадаваастар. Мал-мизан туулу турар кижилерде-даа чашы айт, шары тургулаар-ла болгай. Оон ийаи колхоз, совхозтар айт, шарын чаз-жактырып, ажилга өөркетке, арат ажил-агыйларын көлө-сө берип ачылткан, оон хире-шаа-биле орулгандар-даа кырып алгай-ла.

«Беларусь» трактор-биле канында даа ажилды кылдып болур. Тараа шөлдөрүн чарар, илжитээр, янып-буру чыктерин өөрчүтөр. Сигения кезип, болуп, сарааттаг-да болгай. Ол тракторга чүгле аңдазын, илжир, дырбаш, сизен, саян сарааттаар херекселди, чүк чүдүр тергени салды алдыр, ола-дыр, Ажым-биле чүгү-лаага, машинага көөрдө, бо тракторун ажит койчут. Оон ийаи араттар күзүн тараа биж бергенде, колхоз, совхоз-тардан комбайн дилеп палдын барды-ла турарлар. Шаандакы бистин тараачы ала-өг-бөдөрүн өсө шыккан, тараа ажаарда, бастыраг-да айт, шары күжүн чүгле ажиллап болбазы. Тараачы кол-биле-даа кескештин, айт-шары-биле шаңгарга бастырып алдырып көнүсүткөн чон-дур бис.

Мез чүгле бичи-бичи арат ажил-агыйлары хой өрө-шире дүшпөзү, хооругалаа таварышпашы, кармал чок, оул-галдык ажилдап, чагай унш-жүмчү халык-чаяны уран чүл үнүшкөндө башкыла-ры бижып билини берип, төг-жүм чогоалдын дөвүнчүлү артайды, дөвүн өрү үндүрүп, айт-шарга дөзө өрөдүтүр-бис. Амдыралдын орун ажитып, аял-беле салым-чолду бижыктырган эки ки-жилерин моозу мындаар дү-бүлө, дуузу мындаар дөзө-дөп Сергей чеге ылаан чү-гаалаас. Орунуга таварыш-кан дегимче, дуза көргүс-көпкөрү ош шунтузун дейге үнөлээр, дейге күндүткээр ки-жи деп хой чылларда эдэржип келген аравыштык харыла-зында билер мен.

Колхоз, совхозтардан тараа кезер, ажаар комбайн көлө-сөдө, хой-ле акиа-төгери чө-рытпап, өрө-шире дөзүлү тур-арын орунуга, үстүндө арганы чүге ажиллап болбас деп. Арат ажил-агыйлары тектар-тектар, шөл-шөлү-биле карап четлес хову-чөлдөгө тараа тарывайн

Мез чүгле бичи-бичи арат ажил-агыйлары хой өрө-шире дүшпөзү, хооругалаа таварышпашы, кармал чок, оул-галдык ажилдап, чагай унш-жүмчү халык-чаяны уран чүл үнүшкөндө башкыла-ры бижып билини берип, төг-жүм чогоалдын дөвүнчүлү артайды, дөвүн өрү үндүрүп, айт-шарга дөзө өрөдүтүр-бис. Амдыралдын орун ажитып, аял-беле салым-чолду бижыктырган эки ки-жилерин моозу мындаар дү-бүлө, дуузу мындаар дөзө-дөп Сергей чеге ылаан чү-гаалаас. Орунуга таварыш-кан дегимче, дуза көргүс-көпкөрү ош шунтузун дейге үнөлээр, дейге күндүткээр ки-жи деп хой чылларда эдэржип келген аравыштык харыла-зында билер мен.

Онаар БОРАШ, Суг-Аксм суур.

Келер үнүк жөжүмүдөрүн өөрөдөп, кижиздер-биле шактык ачимыг улул кемип үнү, Каа-Хеминг эржия дү-бүр чалгыла берген Саргы-Сеп суурга жөжүм башкыла Сергей Иванович Балдыраа 1973 чылдын чалгыныла «сакдынын үзүп-дычы» көрө өрттөн. Ол-урууларын күнү-каа шлолазны башкылазы, шаан, Сары-Септин № 2 шлолазны жөжүм башкы-лап дактырып ажилдап, күш-ажыла батым-чай чок

КАДАРЧЫ МЕН

Малым төлү онча-менди Мамадым аар дуадооголгон, Илж-сокуту херекселес, Ичсеткиг кадарчы мен, Улуг-хунае, байыраалада Улус шыккан хөдөөр чай чок.

Кылым уйгу азыраас, Кымыдан эрес кадарчы мен. Дагга, шөлге, ийге, сынга Дайгырмылап, ырап чогуур, Дулаа, керээ бижып хойлаан, Дузалакчы кадарчы мен.

Шекпир, Бүрбү, Пушкин дег, Чечен-мерген эвес-даа бол, Черим, чоум алгап-Ворзоп, Шелин чогуур кадарчы мен.

Менги ООРЖАК, Бай-Тал совхоз.

АРНЫ КӨСТҮР БЕ?

Сибирядага белеткел дугайында. № 3 ортамкы школадан спорт залына шаа кырында география кичинелген өөрчир топология дөмөктөрү салып алган өөрчир турду. Спортту каттамы дөмөктөрү сөк өскө болуу чүве. Сибирядага ол болуу маргыладаларын катта-мы өнүгү болуу-ла болгай. Балгыздары болуу эркен мао-гыладаларын каттамы өнүгү турган.

Шыраак, белек команданы көрбөй барганы койчут хому-даныч. Тыванын адны чөглө спорт эвес, уран көрүлдө конуруу база көргүрө. Ондаар Коңгар-оолдун өөрчир-чак, сымгыртар, хөмөй-дээр, каргыраалаар Тимурну Кузь-минанын чынып турганым өскөрдим. «Мен» сымгыч эвес, теннис ойнаар кижж херек»

Моолдун ийысылалы Улаа-Базор доорайда чэрби ажит улуг, хой кижж кирер спорт ордурлар бар. Ол ордуларга моол мөгелер бөдүн кыш дур-гузунда, неделя сапында мар-гыладалар эртрирп, хуржик кээр, мынд болганда, оларны кышкы-даа уде белеткенин денкел белек болуу чүгээ-жок. Ычаарга бистин най-мысылазынын национал хуреш маргыладаларын организастап эртрирер, азы мөгелер-даа тренеркалар чалгыс эки спорт ордун бардыр бе? Бай-дал мында болганда, тыва мөгелер кичиник күчү-шамалы мөгелер уде эки белик денкелге чөлдө турбас болуу билдингир болуу турар. Чөлдө ичаш төгүтүл-даа көйү болза, тыва кижилер чөлдө уде алаа-мөгелер, алыч-чарып кылып, ол орта хуреш чораян болгай. Ычанын моор солгаар Моол-че мөгелер кижирде чалгыс үе

Чоокта чаа бистин респу-бликанын чаа төгүзүлдө бир оозагай чүл болганы билер бис. Бистин чымын команда-ыс (12-13 харлыг өөрчирчилер) Новосибирск хоорайга июль 4-тен 12-ге чедир болуу эртер Сибирядага кижирчи-биле 30-инчү хунуеде, кезжэ 20 шак 30 минута турда, «Херээ» спортзалынын чанында айт-талымкандар. Ол маргылада дээрде чурттар арам денкел-диг улуг олимпиада болду, Америка, Германия, Прибал-тика чурттары, Япония, Керей, Кыдат болгаш Россия Федера-циянын 73 хоорайлары кир-жир. Спорттук төгүзүлдө ба-за-ла бир дугаар болуу турар спорттук маргылада ден бижир мен.

Сеткялыме таарышпаан чү-вения бижакселди, Номчүктү-

Чоокта чаа бистин респу-бликанын чаа төгүзүлдө бир оозагай чүл болганы билер бис. Бистин чымын команда-ыс (12-13 харлыг өөрчирчилер) Новосибирск хоорайга июль 4-тен 12-ге чедир болуу эртер Сибирядага кижирчи-биле 30-инчү хунуеде, кезжэ 20 шак 30 минута турда, «Херээ» спортзалынын чанында айт-талымкандар. Ол маргылада дээрде чурттар арам денкел-диг улуг олимпиада болду, Америка, Германия, Прибал-тика чурттары, Япония, Керей, Кыдат болгаш Россия Федера-циянын 73 хоорайлары кир-жир. Спорттук төгүзүлдө ба-за-ла бир дугаар болуу турар спорттук маргылада ден бижир мен.

Манаа Юрий Кюзегештин «Азас хөл», ола чөвөш чагай кыге тураскалган Тажу черин шүлүктү Делгер-оол Ооржакты «Чараш халу» урулар мрларын болуу чалгылаан. Тожу черин шүлүктү Кижилерин бөрээз Василий Тамалы-оолдун «Тоора-Хем» деп шүлүгүнө биж-жээр мр чор аразыме дораян «чөгөд» орутту алган. Бот тызынгар композицион дик-рикти мрларын бөрээз шүлүктү Николай Кууларын «Каттап келбес» деп чогаалыга аялга оозагай чөрдө элөп, тыва мр чогаалыгында тывык үнүт, чараш хөвүнчү композицион тыттып келген херексел. Амдырал-

Манаа Юрий Кюзегештин «Азас хөл», ола чөвөш чагай кыге тураскалган Тажу черин шүлүктү Делгер-оол Ооржакты «Чараш халу» урулар мрларын болуу чалгылаан. Тожу черин шүлүктү Кижилерин бөрээз Василий Тамалы-оолдун «Тоора-Хем» деп шүлүгүнө биж-жээр мр чор аразыме дораян «чөгөд» орутту алган. Бот тызынгар композицион дик-рикти мрларын бөрээз шүлүктү Николай Кууларын «Каттап келбес» деп чогаалыга аялга оозагай чөрдө элөп, тыва мр чогаалыгында тывык үнүт, чараш хөвүнчү композицион тыттып келген херексел. Амдырал-

Манаа Юрий Кюзегештин «Азас хөл», ола чөвөш чагай кыге тураскалган Тажу черин шүлүктү Делгер-оол Ооржакты «Чараш халу» урулар мрларын болуу чалгылаан. Тожу черин шүлүктү Кижилерин бөрээз Василий Тамалы-оолдун «Тоора-Хем» деп шүлүгүнө биж-жээр мр чор аразыме дораян «чөгөд» орутту алган. Бот тызынгар композицион дик-рикти мрларын бөрээз шүлүктү Николай Кууларын «Каттап келбес» деп чогаалыга аялга оозагай чөрдө элөп, тыва мр чогаалыгында тывык үнүт, чараш хөвүнчү композицион тыттып келген херексел. Амдырал-

САЛЫМ-ЧАЯННЫ — КИЖИЛЕРДЕ

Турталгазын айы-биле Тандынын Кожегово сууруга көжүрүлүп, Култура бажыны директорлар ажилдай берген-де, Балдыраамы база бир салым-чаянын «курлаар кал-гы» ажиттыган. Ол манаа ас чогаалыгы үндөлеттин «Койгургай» ансамблди организастап тургускан. Улуг-Хем, Чөө-Хемчик районнар же үнүчүкүрер, Кызылдин «Ногаян театрына» республи-канын ансамблдер конкурста-рына тилкелдер, чедикчилер — ансамблди удуруткучу С. Балдыраамы чогаалын ажиттыган. Ол манаа ас чогаалыгы үндөлеттин бижиккан ансамбли тургу-дур, мнаар чоңун мрларын, тыва жөжүм херекселдерин элелдерин, оон үсүсөдөзүн билик мергежилди чөлдө алдыр Сергей Ивановичте уйгу-чыл бербей, кол күзели, соругады болу берген турга-да, ол мр чогаалыг ажилыга үе-шакты тып ап турган. Манаа Тажык элзеге Мария Манаа-оолдун сөзүгө «Азы» деп мрзылган айтыла, бичи чаштарга тураскалган «Бисти чалгалык мрлар» деп беш мрлан мөңгөттирер мр-лары чогаалтыган. «Найа кире», «Болаар», «Чалгалга», «Салгычым», «Шоңчалгай», «Мээң дүңмам» чүгле урулар саатарында, школарда эвес, а радио, телевидение дамчыдыгында доктаамал күчүстөтүлүп турар болу бер-ген.

1987 чылда Сергей Иванович республиканын культура-чырылдык ажилдарын эртем-методиктиг төвүгө улусчу сабырдыга кидизинге жөжүм салдырып эргекселдей берген. Музыка башкызы, бот тызын-гар композитор, ас чогаал ансамблини удуруткучу чо-раан, ажилыга кызыкмак, со-д

хайныктырып турар. Ындыг үдөлгө — С. Балдыраамы хөй чылдарда болап чораян күзе-ли. Сергей Ивановичтин күзе-ли хөй. Олар шунту тыва жөжүмү сайырадырыне, төг-жүдөрүнче улганган. — Чүге бистер, тывааар, ха-зактар, кыргыстар шыкаш ку-кай национал жөжүм херек-селдеринг оркестр тургузуу албас бис. Оларын күжү-көсө радио, телевидение дам-чыдыктарын жөжүм үдөлгө-лөш тыва аялгалар-биле чөп-ачымып, шимел болбас деп? Районнар төптөргө, уран чүлү школардыга тыва жөжү-м ансамблдерин ас чогаал-гаалга даянып тургаш түте тургузуу болбазы... Дээш, С. Балдыраамы дүвөрөтпөс-лө чүзөт чок. Амгы уеде ол кү-зелдеди эге оруу «Саян» ансамблдин эгесини дээш, жөжүм удуруткучу уйгу-чылды чок ажиллап турар.

1991 чылда тыва радиоюн чарлавын «Чылдын эң эки мрмы» деп конкуртуга чо-гаалчы Александр Даржайын-«Сай-Суу» деп шүлүгүнө чо-гаалкан мрмы С. И. Балдыра-амы бирге чөрдө үдүрер. Ол-ла чылды «Хову-Аксы-91» деп эстрада-мр фестивалына Тыва Республиканын ИХМ-ни ажилдакчысы Элеймея Куу-ларын шүлүгүнө чогаалкы «Тыва оолга» деп мрмы база тилкелди болган. Ырмы чога-ар.

1991 чылда тыва радиоюн чарлавын «Чылдын эң эки мрмы» деп конкуртуга чо-гаалчы Александр Даржайын-«Сай-Суу» деп шүлүгүнө чо-гаалкан мрмы С. И. Балдыра-амы бирге чөрдө үдүрер. Ол-ла чылды «Хову-Аксы-91» деп эстрада-мр фестивалына Тыва Республиканын ИХМ-ни ажилдакчысы Элеймея Куу-ларын шүлүгүнө чогаалкы «Тыва оолга» деп мрмы база тилкелди болган. Ырмы чога-ар.

«Алаңтос-93» дүвүрелде

ЧҮГЛЕ ЧАРАШ ЭВЕС...

(А уйгу-чыдын чок)

Чараш хистарын делегей чөрдөгү мөрейи Тыванын найысылалы Кымыла июль 16-17 хунуериде эртер, анда Моолдан, Кызылдин, шикти Моолдан, Кызылдин, Саха-Якутиядан, Бурятиядан, Даг-Алтайдан, Хакасиядан, Тывадан эң шилдик дөзүн үш-үш дамынаны киржирин дугайында чараш июль 22-де пардалага көстүп кел-ген. Ай-даа чөтөсө уеде мындыг улуг төгөдөгү мө-рей эртия шылаар бе? Манаа хуреш кылдыр үе медээ мр-ларын чөрдө ола чаралда бижээр турган.

Чараш хистарын делегей чөрдөгү мөрейи Тыванын найысылалы Кымыла июль 16-17 хунуериде эртер, анда Моолдан, Кызылдин, шикти Моолдан, Кызылдин, Саха-Якутиядан, Бурятиядан, Даг-Алтайдан, Хакасиядан, Тывадан эң шилдик дөзүн үш-үш дамынаны киржирин дугайында чараш июль 22-де пардалага көстүп кел-ген. Ай-даа чөтөсө уеде мындыг улуг төгөдөгү мө-рей эртия шылаар бе? Манаа хуреш кылдыр үе медээ мр-ларын чөрдө ола чаралда бижээр турган.

«Мөрейинг орткомитетинин даргазы, Тыванын аймактар каттыжышкынын прези-дентизи В. Яндай-оолдун чү-гаалып турары-биле алыр, мындыг бола Моолга эркен фестивал» үзүлдө төртүтүл-ген. Ычанын мөлдө талы мн-д мөрей эртияны шылаар ша-ныр ба бе деп айтырган тур-ган. Тыванын аймактары ол хире улуг ажил-хемчеглерин кылып шылаар дээрин ба-дытаары-биле эртрирп ту-раар... Болбайн аан. Ычалаажок үе? А ам бөгүтү байлап каныдым? Бөгүн аалчылар көп өгөлөр. Чүтү кылдыны-мды? Ортомкөтү чүтү-чүтү кылыдым? Чөрдөлд 20.25 млн. хире, а билет өртө 20.25 млн болгай. Чөлдө чүтү болуу туралды? Байдал шунт чалаптыг бер-лей Аалчы хистарын хөзө хуну — бөгүн, Бистин Тывадан чүгүлө 6 дагына шалыттыган. Ортомкөтү, Аныктар айма-ны (А. Сангат) адегенешаан А. Байлаа? Өрт-халат-ла Ю. Минаеве уаурткан чүрүк-чүлө көрүлгө түгөсө, кыла хире чөрдө алаа ажилдап кырып. Башкыларым чаа тывада эки тура-биле чараш бол, чаа-ла бижиттинге. Аалчылар-биле бистин дэги-наларынчы чалгыс програм-мага кожарыга чүгүлө 1.2 хун негеттөөр апаган. Эу-

«Мөрейинг орткомитетинин даргазы, Тыванын аймактар каттыжышкынын прези-дентизи В. Яндай-оолдун чү-гаалып турары-биле алыр, мындыг бола Моолга эркен фестивал» үзүлдө төртүтүл-ген. Ычанын мөлдө талы мн-д мөрей эртияны шылаар ша-ныр ба бе деп айтырган тур-ган. Тыванын аймактары ол хире улуг ажил-хемчеглерин кылып шылаар дээрин ба-дытаары-биле эртрирп ту-раар... Болбайн аан. Ычалаажок үе? А ам бөгүтү байлап каныдым? Бөгүн аалчылар көп өгөлөр. Чүтү кылдыны-мды? Ортомкөтү чүтү-чүтү кылыдым? Чөрдөлд 20.25 млн. хире, а билет өртө 20.25 млн болгай. Чөлдө чүтү болуу туралды? Байдал шунт чалаптыг бер-лей Аалчы хистарын хөзө хуну — бөгүн, Бистин Тывадан чүгүлө 6 дагына шалыттыган. Ортомкөтү, Аныктар айма-ны (А. Сангат) адегенешаан А. Байлаа? Өрт-халат-ла Ю. Минаеве уаурткан чүрүк-чүлө көрүлгө түгөсө, кыла хире чөрдө алаа ажилдап кырып. Башкыларым чаа тывада эки тура-биле чараш бол, чаа-ла бижиттинге. Аалчылар-биле бистин дэги-наларынчы чалгыс програм-мага кожарыга чүгүлө 1.2 хун негеттөөр апаган. Эу-

